

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЕКСУАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ТА СОМАТИЧНИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ

Гупаловська В. А.

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, Львів, Україна

orcid.org/0000-0002-5994-2102

viktoriya.hupalovska@lnu.edu.ua

Ключові слова: *сексуальність, сексуальні сценарії осіб з інвалідністю, суб'єктивне сексуальне благополуччя, сексуальне здоров'я, психологічне благополуччя..*

У статті проаналізовано труднощі повноцінного адаптивного функціонування, які пов'язані із проблемами реалізації сексуальності осіб з інвалідністю та серйозними соматичними захворюваннями. Виокремлено психологічні проблеми сексуального благополуччя осіб з інвалідністю та серйозними соматичними захворюваннями.

Сексуальність є важливою сферою функціонування людини репродуктивного віку, підставою для формування парних стосунків, сім'ї та репродукції. Сексуальне здоров'я нерозривно пов'язане із загальним фізичним благополуччям, а сексуальне благополуччя є важливим для почування себе повноцінними, особливо для осіб із інвалідністю та соматичними захворюваннями.

Війна в Україні, на жаль, призводить до численних травм, поранень, втрат кінцівок військовослужбовцями та мирним населенням. Привернення уваги суспільства до гармонізації сфери сексуальних стосунків в осіб із травмами, інвалідністю та серйозними системними захворюваннями покликане підвищити рівень розуміння українським суспільством таких осіб і їхніх потреб. Необхідна зміна дефіцитарної парадигми ставлення до таких осіб на соціально адаптивну, яка б толерувала прояви сексуальності та давала змогу особам з інвалідністю різної етіології реалізувати сексуальні потреби та жити більш повноцінно.

Узагальнено сучасний соціологічно-психологічний наративний дискурс стосовно конструювання гендеру та маскуліної сексуальності чоловіків з інвалідністю. Показано, що в Україні має місце суперечність у зміні медикаментозно-фаталістичної парадигми на соціальну: досвід становлення в пострадянській дійсності нової культури тіла та нової гендерної ідентичності в умовах гегемонії маскуліності дає змогу реконструювати та критикувати медичну, функціональну, трагічну модель інвалідності, яка поки що превалує в суспільній думці.

Проаналізовано зарубіжні та нечисленні пострадянські джерела, які вказують на схожі проблеми. Зазначається, що необхідно реабілітувати сексуальну потребу осіб з інвалідністю та соматичними захворюваннями і реконструювати так звану «інвалідну» сексуальну ідентичність. Українською важливо інформувати суспільство та долати соціальні стереотипи щодо людей з інвалідностями за різними нозологіями, визнавати за нормальне їхню сексуальну потребу та створювати соціальні умови для її реалізації. Запропоновано напрями роботи з корекції суспільних (культурних) та індивідуальних дезадаптивних сексуальних сценаріїв осіб із соматичними захворюваннями та осіб з інвалідністю.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SEXUAL WELL-BEING OF PERSONS WITH DISABILITIES AND SOMATIC DISEASES

Hupalovska V. A.

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Psychology

Ivan Franko Lviv National University

Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-5994-2102

viktoriya.hupalovska@lnu.edu.ua

Key words: *sexuality, sexual scenarios of persons with disabilities, subjective sexual well-being, sexual health, psychological well-being.*

The article analyzes the difficulties of full-fledged adaptive functioning, which are related to the problems of realizing the sexuality of persons with disabilities and serious somatic diseases. Psychological problems of sexual well-being of persons with disabilities and serious somatic diseases are singled out.

Sexuality is an important sphere of functioning of a person of reproductive age, the basis for the formation of couple relations, family and reproduction. Sexual health is inextricably linked to overall physical well-being, and sexual well-being is essential to feeling whole, especially for people with disabilities and physical illnesses.

The war in Ukraine unfortunately leads to numerous traumas, injuries, loss of limbs by military personnel and the civilian population. Drawing society's attention to the harmonization of the sphere of sexual relations in persons with injuries, disabilities and serious systemic diseases is intended to increase the level of understanding of such persons and their needs by the Ukrainian society. It is necessary to change the deficient paradigm of attitude towards such persons to a socially adaptive one that would tolerate manifestations of sexuality and enable persons with disabilities of various etiologies to realize their sexual needs and live more fully.

The modern sociological-psychological narrative discourse regarding the construction of gender and sexuality of men with disabilities is summarized. It is shown that in Ukraine there is a contradiction in the change of the medical-fatalistic paradigm to a social one: the experience of forming a new body culture and a new gender identity in the conditions of the hegemony of masculinity in the post-Soviet reality allows reconstruct and criticize the medical, functional, tragic model of disability that prevails.

Foreign and few post-Soviet sources that indicate similar problems are analyzed. It is noted that it is necessary to rehabilitate the sexual needs of persons with disabilities and somatic diseases and reconstruct the so-called "disabled" sexual identity. It is extremely important to inform society and overcome social stereotypes in relation to people with disabilities according to various nosologies, recognize their sexual need as normal and create social conditions for its realization.

Directions for correcting social (cultural) and individual maladaptive sexual scenarios of persons with somatic diseases and persons with disabilities are proposed.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення в Україну і військові дії на нашій території мають жакливі наслідки для населення та військовослужбовців. Багато учасників бойових дій і цивільних отримують важкі поранення

та травми, які призводять до втрати кінцівок або/і інвалідизації. Проблема реабілітації поранених і їхнього повноцінного життя після завершення бойових дій ще не стала предметом наукового аналізу серед українських науковців.

Сексуальність – це один з аспектів якості життя, який є важливим для багатьох людей та їхніх партнерів, на які може негативно вплинути психічне та фізичне благополуччя або неблагополуччя. З іншого боку, порушення сексуального здоров'я та благополуччя можуть погіршувати стан фізичного, психологічного, ментального здоров'я. Всесвітня організація охорони здоров'я визначає сексуальне здоров'я як «стан фізичного, емоційного, психічного та соціального благополуччя стосовно сексуальності; це не просто відсутність хвороби, дисфункції або незрозумілості. Сексуальне здоров'я вимагає позитивного та шанобливого підходу до сексуальності та сексуальних стосунків, а також можливості отримання приємних і безпечних сексуальних переживань <...>» [26, с. 3]. Припускаємо, що реалізована потреба в парних інтимних стосунках забезпечує відчуття повноцінності життя. Особливо гостро ця потреба постає за наявності в людини соматичних захворювань, інвалідизації.

Мета статті – привернути увагу до проблем осіб з інвалідністю та соматичними захворюваннями і проаналізувати психологічні особливості сексуальності осіб з інвалідністю в контексті їхнього психологічного благополуччя.

Сексуальність включає статевий потяг до інших, сприйняття власного тіла. Як вказувалося вище, кожна людина має біологічну та психологічну потребу не лише в сексуальній розрядці, але і в ласці, доторках і прийнятті. Задоволення цих потреб особливо гостро постає в разі наявності серйозних вроджених або набутих проблем із фізичним і ментальним здоров'ям, які призводять до інвалідизації.

Результати дослідження. У зв'язку з маргінальністю тем сексуальності й інвалідності проблематика сексуального життя осіб з інвалідністю взагалі виявилася табуованою. Як зазначають представники громадських організацій, які озвучують право осіб з інвалідністю на сексуальне життя, у масовій свідомості існує стереотип, згідно з яким особа з фізичними обмеженнями не повинна мати сексуальні потреби. Однак низка зарубіжних і нечисленні українські та російські дослідники (R. Shuttleworth, T. Sanders, T. Shakespeare, K. Gillespie-Sells, D. Davies, R. McRuer, A. Mollow, N.C. Durham, I. Johnson, R. Sigler, L. Lan-Ping, A. Гулякевич, В. Гупаловська, Л. Домінеллі, І. Дворянчикова, Д. Завіржек, А. Клепікова, Е. Титова, О. Ярьська-Смирнова й інші) [1; 4–8; 17–22] констатують і реабілітують сексуальні потреби осіб з інвалідністю, говорять навіть про стигму «інвалідної сексуальності» у постпатріархальних країнах [7; 8].

Із 1978 р. за кордоном видається журнал “Sexuality and disability” («Сексуальність та інвалід-

ність»), однак наявна лише невелика кількість більш фундаментальних праць – “Sex and Disability: Politics, Identity and Access” авторів R. Shuttleworth, T. Sanders (2010 р.), збірник есе “Sex and Disability” (Robert McRuer and Anna Mollow, 2012 р.), праця Тарші Делхі “Sexuality and disability in the Indian Context” («Сексуальність та інвалідність в індійському контексті», 2018 р.), національне дослідження тайванських авторів. На жаль, у вітчизняній науці тема сексуальності осіб з інвалідністю (далі – ОзІ) не досить висвітлена, а тема сексуальних сценаріїв ОзІ взагалі не стала предметом психологічних досліджень.

Численні дослідники (Делхі Тарші, Тобін Сіберс, Рассел Шаттлворт, Дік Собсей та інші) зазначають, що люди з обмеженими можливостями також є сексуальними істотами, які мають сексуальні фантазії, почуття та прагнення, як будь-хто інший. Вони часто не можуть цілком виразити свою сексуальність, не стільки через інвалідність, як через обмеження мобільності, нестачу спілкування, негативні суспільні настанови та постійний брак особистої підтримки, а також через відсутність освітніх, розважальних, соціальних медичних послуг і прав, доступних іншим людям. Нечисленні розмови про сексуальність людей з обмеженими можливостями часто проводились лише з погляду охорони здоров'я або під час розгляду сексуального насильства, правопорушень і випадків жорстокого поведіння (їхнього або з ними).

Хоча досліджень і даних у галузі сексуального та репродуктивного здоров'я людей з інвалідністю обмаль, спостерігається обнадійливий ріст усвідомлення того, що люди з інвалідністю мають сексуальні та репродуктивні права, і є приклади того, що робиться для підтвердження цих прав. Протягом останнього десятиліття в Європі, США, Канаді, Австралії, навіть в Індії та Таїланді було більше спроб спілкуватися та створювати послуги в різних сферах, які сприяють більшому розумінню та прийняттю інклюзії, задоволенню сексуальних потреб осіб з інвалідністю та серйозними соматичними захворюваннями.

Як зазначає Р. Шаттлворт, першим систематичним дослідженням, яке здійснили Том Шекспір, Кет Гіллеспі-Селлс і Домінік Девіс, можна назвати звіт про інвалідність і сексуальність у Сполученому Королівстві. Автори поставили перед собою «відносно просту мету – виявлення того, що люди з обмеженими можливостями думають і відчувають щодо своєї сексуальності, і це дослідження пройшло довгий шлях до того, щоб поставити цю тему принаймні на периферію порядку денного прав людей з обмеженими можливостями» [21, с. 2]. Ці дослідники вирішили надати мінімальний теоретичний аналіз, лише коротко

зазначивши соціальну модель інвалідності та поняття сексуального благополуччя ОЗІ.

Авторка огляду проблеми «інвалідної сексуальності» Анна Клепікова зазначає, що останніми роками відбувається зміна парадигми з медичної на соціальну: проблеми в інтимній сфері осіб із розладами розвитку, інвалідністю прийнято розглядати вже не в руслі медичної моделі, як раніше, а в руслі соціальної моделі інвалідності. Згідно із цією моделлю проблеми осіб з інвалідностями вважаються не такими, що визначаються індивідуальними особливостями в медичному розумінні, а соціальними обмеженнями [6; 7].

Проблема реалізації сексуальності актуальна і для осіб з інвалідністю та серйозними соматичними захворюваннями. Після та під час серцево-судинних захворювань (інфаркт міокарда, ішемічна хвороба серця) пацієнти та їхні сім'ї часто стикаються із численними змінами у своєму житті, зокрема й боротьбою з наслідками хвороби або її лікуванням для їхнього повсякденного життя та функціонування [14].

Єдине нарративне дослідження спроб реконструювання маскуліності та сексуальності осіб з особливими потребами внаслідок набутих травм у постпатріархатних державах (в Україні) зроблене американкою Сарою Філіпс і опубліковане у 2005 р. «Коли маскуліні привілеї розвиваються в результаті стигми інвалідності, чоловіки в Україні прагнуть не стільки відновити цей привілей, скільки створити нові траєкторії бути чоловіками всупереч впливу поширених стереотипів про чоловіків з особливими потребами» [10, с. 239]. Відповідно до індивідуальних обставин чоловіки прагнуть набути «гіпермаскуліних» якостей у деяких сферах суспільного життя. Це також спричиняє, як зазначає С. Філіпс, відмову від традиційних поглядів на маскуліність і переосмислення власної здатності «бути чоловіком». Часто спорт (С. Філіпс) або включення у групову діяльність, публічну діяльність, належність до команди, колективу (О. Ярська-Смирнова) дає змогу чоловікові кинути виклик своєму фізичному стану, «відновити» втрачену маскуліність, реконструювати свою ідентичність: бути менше інвалідом і більше мужнім. Тілесність може відігравати важливішу роль у формуванні особистості для чоловіків-інвалідів, ніж для інших [9].

Звідси можна екстраполювати, наскільки важливою для чоловіка з інвалідністю може бути «нормальна функціональність» сексуальної тілесності. Припускаємо також, що інвалідність жінок менше суперечить гендерній жіночій ролі та тому, з одного боку, начебто травма інвалідизації може проходити м'якше, але з іншого боку, відсутність суперечності не дає такого «заряду подолання», як у чоловіків.

О. Ярська-Смирнова зазначає, що в науковому та популярному дискурсі сексуальність інвалідів розглядається у двох взаємно суперечливих ракурсах: 1) або медикалізується (де сексуальність інвалідів драматично негативна), 2) або ж екзотизується (як гіпермаскулінна сексуальність інвалідів). Гомосексуальність або інші «альтернативні» варіанти не припускаються [11]. Отже, можна говорити про трагічний або екзотичний сексуальний сценарій в осіб з інвалідністю.

Соціальні пабліки й інтернет-платформи називають низку проблем реалізації сексуальності осіб з інвалідністю [6; 25]:

- основна проблема – визнання суспільством потреби в інтимному житті ОЗІ й осіб із соматичними захворюваннями;

- жінки із травматичними втратами кінцівок або вродженими відсутностями їх часто стають жертвами сексуального інтересу до них чоловіків з парафіліями (апотемнофілією) – осіб, які відчувають сексуальне задоволення і розрядку лише від стосунків із суб'єктами з ампутаціями;

- існує суспільний стереотип про неодруженого чоловіка з інвалідністю, який проявляє сексуальний інтерес, як про гіперсексуала-збоченця;

- жінки-інваліди говорять про наявну сексуальну потребу та нарікають на дефіцит інформації про функціонування їхньої статевої та репродуктивної сфери;

- упередження про безпомічність і сексуальну неспроможність ОЗІ, які перебувають під доглядом близьких або медперсоналу, їхня цілковита контрольованість унеможлиблюють будь-які інтимні знайомства, зустрічі, сексуальні контакти.

Обговорення в наукових джерелах також висвітлює низку проблем. Насамперед, як зазначає Т.А. Siebers, для осіб з інвалідністю доступ до сексуального досвіду часто закритий. Багато інвалідів проживають відокремлено, замкнуто або у спеціальних закладах [22], де контроль над доступом до потенційних партнерів регулюється родичами або персоналом. Отже, сфера життя людини, яка вважається приватною, виноситься в публічний простір. Це породжує зовнішній контроль над сексуальністю, який є проявом сексуального неблагополуччя.

Якщо в чоловіка з інвалідністю є сексуальне життя, то його партнерки та подруги часто виявляються особами із «широкими сексуальними поглядами» – схильністю до бісексуальних і полігамних стосунків, «творчих позицій», проміскуїтету, інноваційних способів отримання сексуального задоволення, експериментування. Чоловік може почувати себе у стосунках із такою жінкою-експериментаторкою, шукачкою творчого сексуального досвіду оригінальним, екзотичним «сексуальним предметом»

у її колекції. Такі сценарії не відповідають класичним гетеросексуальним сценаріям, які переважають в українському суспільстві. Іноді такі жінки розцінюють чоловіка з інвалідністю лише як «додаток» до основного партнера.

Партнерки часто довірливо спілкуються з партнером-чоловіком з інвалідністю або серйозними соматичними захворюваннями, розповідають більше, ніж подругам. Чоловіки почуваються фемінізованими, від них начебто не очікується сексуально маскулінна поведінка, яку вони хочуть проявляти, щоб почуватися гендерно та соціально повноцінними, як зазначають А. Нгуцак, J. Gilmour, B. Clements [15; 16].

Жаління й інфантилізація є головними аспектами сприйняття інвалідності в Україні, як зазначає С. Філіпс. Чоловіків з інвалідністю сприймають як безпомічних і психологічно вразливих, існує думка, що їм необхідна турбота самозреченої жінки, що їх потрібно жаліти, а вони повинні бути «вдячні за турботу». Це руйнує ідентичність і концепцію незалежного «справжнього чоловіка» [10].

Як зазначають низка авторів, для приблизно 1/3 чоловіків з інвалідністю більш повноцінне «незалежне життя» означає передусім фінансову незалежність від інших і держави (С. Філіпс, О. Ярська-Смирнова, А. Клепікова). Чоловіки з інвалідністю відчують сильну потребу в реконструкції власної маскуліності, сексуальної також [7; 8; 10].

Сучасний соціологічно-психологічний нарративний дискурс узагальнив деякі положення стосовно конструювання гендеру та сексуальності чоловіків з інвалідністю. В Україні має місце суперечність у зміні медикаментозно-фаталістичної парадигми на соціальну: досвід становлення в пострадянській дійсності нової культури тіла та нової гендерної ідентичності в умовах гегемонії маскуліності дає змогу реконструювати та критикувати медичну/функціональну/трагічну модель інвалідності, яка превалює. Активісти українських правозахисних організацій, які захищають права інвалідів, розвивають соціальну модель інвалідності, просувають на законодавчому рівні однаковий доступ осіб з інвалідністю до освіти та праці. Однак соціальна модель (яка визначає інвалідність як соціальну дискримінацію та депривацію потреб через політичні, соціальні й економічні умови), яка мінімізує роль тіла як місця порушень, і сприяє демедикалізації інвалідності, на жаль, є проблематичною у зв'язку з гострою нестачею в Україні адекватної якісної медичної допомоги, наприклад, інвалідам-спінальникам [10].

Сексуальність є важливим аспектом якості життя підлітків, молодих людей, осіб репродуктивного віку, який залишається не досить вивченим у хворих на рак. Більшість сучасних знань про те, як рак і лікування раку можуть вплинути

на сексуальність пацієнтів, стосуються хворих на репродуктивний рак (молочної залози, гінекологічних, репродуктивних органів чоловіків), тоді як мало відомо про те, як ця хвороба впливає на статеве життя пацієнтів з іншими типами раку.

У США вивчалися сексуальне задоволення та потреби в підтримці сексуального досвіду серед підлітків і молодих дорослих з онкозахворюваннями [23; 24]. Майже третина пацієнтів повідомили, що не задоволені своєю сексуальністю та потребують допомоги в цій сфері. Зміни в сексуальності були значно частіше в жінок з онкологією репродуктивної системи, ніж у тих, хто мав інші типи раку ($t = -2,693$, $p = 0,007$). За даними американських досліджень, онкозахворювання репродуктивної системи не пов'язані з погіршенням сексуального задоволення, змінами сексуальності або збільшенням потреб сексуального допоміжного догляду, як нерепродуктивний рак ($R^2 = 0,004$, $p = 0,131$). Результати вказують на те, що приблизно третина підлітків і молодих дорослих як із репродуктивним, так і з нерепродуктивним раком відчують сексуальне невдоволення. Рівний відсоток цих пацієнтів також висловлює бажання отримати допомогу в цій галузі. Отже, медичним працівникам треба вирішувати питання сексуальності та раку як звичайне явище під час догляду за молодими людьми, навіть коли пацієнти мають нерепродуктивний рак.

Дослідження Dune M. Tinashe було спрямоване на вивчення, розуміння та розвиток наявних знань і теорії про те, як люди із церебральним паралічем формували свою сексуальність. На перший план вийшли дискусії як про сексуальну потребу, так і про сексуальну активність осіб із ДЦП. Дослідження показало, що для реалізації сексуальності особи із церебральним паралічем використовують сексуальний сценарій взаємодії. Дослідники підкреслюють, що люди із церебральним паралічем у США є розумними й обізнаними учасниками побудови своєї сексуальності. Їхнє розуміння, артикуляція й опис їхньої сексуальності говорять про їх усвідомлення та зацікавленість у своїй сексуальності та питаннях, пов'язаних із нею. Люди із церебральним паралічем активно шукають соціальні та сексуальні можливості, які відповідають і виконують їхні соціальні та сексуальні бажання. Люди із церебральним паралічем дають зрозуміти, що (їхня) сексуальність потребує прийняття [13].

Виходячи із викладеного вище аналізу, можна виділити напрями роботи з корекції суспільних (культурних) та індивідуальних дезадаптивних сексуальних сценаріїв осіб із соматичними захворюваннями й осіб з інвалідністю:

– суспільна соціальна та психологічна «реабілітація» сексуальної потреби осіб з інвалідні-

стю – корекція суспільних сценаріїв і стереотипів, дезадаптивних стосовно сексуальності осіб з інвалідністю та соматичними захворюваннями; формування адаптивних для осіб з інвалідністю суспільних (екзогенних) сексуальних сценаріїв і наративів;

– спеціальна сексуальна просвіта й освіта осіб з інвалідністю. Психологічна корекційна робота з подолання психологічних проблем, внутрішніх і зовнішніх бар'єрів, які перешкоджають ОЗІ реалізувати право на близькі стосунки; формування адаптивних сексуальних сценаріїв ОЗІ;

– наявна небезпека сексуального використання та насильства над особами з інвалідністю, загальними розладами розвитку й інтелектуальними порушеннями. Необхідна просвітницька робота із цими особами та в суспільстві загалом для запобігання їхній віктимізації;

– зарубіжні науковці артикують необхідність забезпечення умов, які б уможлилювали задоволення потреби в інтимних стосунках осіб з інвалідністю (аж до підготовки сурогатних партнерів і організації соціальної проституції).

Хоча Всесвітня організація охорони здоров'я постулює, що сексуальне самовираження є основним правом кожної людини, незалежно від стану здоров'я, людям з обмеженими можливостями занадто часто відмовляють у цьому праві. У наших попередніх дослідженнях [1; 3] ми виявили, що особи з інвалідністю та соматичними захворюваннями потребують задоволення сексуального бажання, їм важливе сексуальне благополуччя, яке підвищує рівень суб'єктивного психологічного благополуччя.

Висновки. У статті ми намагалися показати, як особам з інвалідністю та соматичними розладами не просто реалізовувати сексуальну потребу через цілий набір суспільних переконань і настанов, які знищують їхнє право на сексуальність і виключають їх із повноцінного життя. Сексуальність – це, по суті, прийняття себе та прийняття іншими. Це невід'ємна частина людського життя, у процесі налагодження адаптивних сексуальних сценаріїв не повинно бути сорому та провини. З огляду на депривацію, якої зазнають люди з інвалідністю, є всі підстави вважати, що це питання надзвичайно важливе в русі за повне включення людей з інвалідністю до соціальних потоків. Допомогти в цьому може соціальна, психологічна робота з населенням і сексуальна просвіта. Сексуальна просвіта – це не тільки знання про частини тіла та репродуктивне виховання. Вона стосується формування самосвідомості, самооцінки, самозахисту та формування адаптивних сценаріїв сексуальних стосунків як в умовно здорових, так і в осіб із соматичними захворюваннями й інвалідністю різної етіології.

Перспективами подальшої роботи в напрямі соціально-психологічної адаптації та реабілітації сексуальності осіб з інвалідністю та соматичними захворюваннями є розроблення просвітницьких програм для населення та психокорекційно-формуального комплексу для підвищення рівня соціально-психологічної адаптації та реалізації адаптивних сексуальних сценаріїв осіб з інвалідністю та соматичними захворюваннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гупаловська В. Особливості сексуальних сценаріїв осіб з інвалідністю крізь призму адаптивності. *Десяті Сіверянські соціально-психологічні читання* : матеріали Міжнародної наукової конференції / наук. ред. : О. Дроздова, І. Шлімакової. Чернівці : НУЧК імені Т.Г. Шевченка. 2020. С. 80–85.
2. Гупаловська В. Психокорекційна робота за методом SFBT із проблемами осіб з інвалідністю. *IV International scientific conference "Modernization of the educational system : world trends and national peculiarities in a pandemic"* : Conference processings February 19th, 2021. Kaunas : Baltija Publishing. P. 18–22.
3. Гупаловська В. Сексуальне благополуччя як чинник суб'єктивного благополуччя: особливості сексуальних сценаріїв осіб з інвалідністю. Матеріали доповідей учасників II Всеукраїнського конгресу із соціальної психології «Соціальна психологія сьогодні: здобутки та перспективи». DOI: 10.33120/UCSPPProceedings-2019
4. Доминелли Л. Гендерно нейтрально? Женский опыт инвалидности. *Журнал исследований социальной политики*. 2004. Т. 2. № 1. С. 29–52.
5. Завиржек Д. Воспоминания инвалидов о сексуальном насилии: факты и умолчания. *Журнал исследований социальной политики*. 2009. Т. 7. № 3. С. 349–380.
6. Как людям с инвалидностью реализовывать свои сексуальные потребности? URL: <https://www.doccity.com/ru/seks-i-invalidnost/1149576/>.
7. Клепикова А. Интимная жизнь людей с инвалидностью: о преодолении моделей. *Журнал исследований социальной политики*. 2012. № 11(2). С. 284–288.
8. Романов П., Ярская-Смирнова Е. Тело и дискриминация: инвалидность, гендер и гражданство в постсоветском кино. *Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре*. 2011. № 76. С. 84–91.
9. Филлипс С. Инвалидность, маскулинность и сексуальность в постсоветской Украине. *Журнал исследований социальной политики*. 2012. Т. 10. № 2. С. 235–258.

10. Ярская-Смирнова Е. Стигма «инвалидной» сексуальности. *В поисках сексуальности* : сборник статей / ред. Е. Здравомыслова, А. Темкина. Санкт-Петербург : Дмитрий Буланин, 2002. С. 223–244.
11. Ярская-Смирнова Е., Дворянчикова И. «Жила-была маленькая девочка, которая любила танцевать <...>». Семейные истории инвалидов-колясочников. Семейные узы: модели для сборки. Москва : Новое литературное обозрение, 2004. С. 420–451.
12. Dune Tinashe M. Understanding Experiences of Sexuality with Cerebral Palsy through Sexual Script Theory. *International Journal of Social Science Studies*. 2013. Vol. 1. № 1. P. 1–12. DOI: 10.11114/ijsss.v1i1.6ю
13. Fridlund, B., Kautz, D. D., Mårtensson J., Mosack V. at all. Sexual Counseling for Individuals With Cardiovascular Disease and Their Partners: A Consensus Document From the American Heart Association and the ESC Council on Cardiovascular Nursing and Allied Professions (CCNAP) *Circulation* / M. Dougherty et al. 2013. P. 2076–2095. DOI: 10.1161/CIR.0b013e31829c2e53.
14. Gilmour J., Clements B. “If You Want to Be Like Me, Train!”: The Contradictions of Soviet Masculinity. *Russian Masculinities in History and Culture* / Ed. B.E. Clements et al. Houndmills : Palgrave, 2002. P. 210–222.
15. Hrycak A. Coping with Chaos: Gender and Politics in a Fragmented State. *Problems of Post-Communism*. 2005. Vol. 52. № 5. P. 69–81.
16. Iarskaia-Smirnova E. Social Change and Self-Empowerment: Stories of Disabled People in Russia. *Disability and the Life Course: Global Perspectives*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. P. 101–112.
17. Johnson I., Sigler R. Forced sexual intercourse among intimates. *Journal of Interpersonal Violence*. 2000. № 15 (1). P. 95–108.
18. Sexual assault of people with disabilities: Results of a 2002–2007 national report in Taiwan / L. Lan-Ping et al. *Research in Developmental Disabilities*. 2009. 30. P. 969–975.
19. *Sex and Disability* / R. McRuer et al. Duke University Press, 2012. 432 p.
20. *The Sexual Politics of Disability: Untold Desires* / T. Shakespeare et al. London : Cassell, 1996.
21. Shuttleworth R. Introduction to Special Issue Critical Research and Policy Debates in Disability and Sexuality Studies. *Sexuality Research & Social Policy Journal of NSRC*. 2007. Vol. 4. № 1. P. 1–14.
22. Shuttleworth R., Sanders T. *Sex and Disability: Politics, Identity and Access*. Leeds : Disability Press, 2010.
23. Siebers T. *A Sexual Culture for Disabled People*. Disability Theory. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2008. P. 135–156.
24. *Women With Disabilities: Disabled, Sexual, Reproductive*. *Arrow for change*. 2017. Vol. 23. № 3. 36 p.
25. World Health Organization. *Sexual health and its linkages to reproductive health: an operational approach*. 2017. URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/258738/9789241512886-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

REFERENCES

1. Hupalovska V.A. (2020). *Osoblyvosti seksual'nykh stsenariiv osib z invalidnistyu kriz' pryzmu adaptyvnosti* [Peculiarities of sexual scenarios of persons with disabilities through the prism of adaptability]. Tenth Severyan socio-psychological readings: Proceedings of the International Scientific Conference. Science ed. O.Yu. Drozdov, I.I. Shlimakova. Chernihiv : NUCHK named after T. G. Shevchenko. Pp. 80–85 [in Ukrainian].
2. Hupalovska V. (2021). *Psykhokorektsiyna robota za metodom SFBT z problemamy osib z invalidnistyu* [Psychocorrective work using the SFBT method with the problems of persons with disabilities]. IV International scientific conference “Modernization of the educational system : world trends and national peculiarities in a pandemic” : Conference processings February 19'th, 2021. Kaunas : Baltija Publishing, pp. 18–22 [in Ukrainian].
3. Hupalovska V.A. (2019). *Seksual'ne blahopoluchchya yak chynnyk subyektivnoho blahopoluchchya: osoblyvosti seksual'nykh stsenariiv osib z invalidnistyu* [Sexual well-being as a factor of subjective well-being: peculiarities of sexual scenarios of persons with disabilities]. Materials of the reports of the participants of the II All-Ukrainian Congress on Social Psychology “Social Psychology Today: Achievements and Prospects”. DOI: 10.33120/UCSPProceedings-2019. Available from: <http://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Theses-UCSP2019.pdf> [in Ukrainian].
4. Dominelli L. (2004). *Genderno neytral'no? Zhenskiy opyt invalidnosti* [Gender neutral? Women's experience of disability]. *Zhurnal issledovaniy sotsial'noy politiki* [Journal of Social Policy Research]. V. 2. № 1. Pp. 29–52.
5. Zavrzhek D. (2009). *Vospominaniya invalidov o seksual'nom nasilii: fakty i umolchaniya* [Memories of disabled people about sexual violence: facts and omissions]. *Zhurnal issledovaniy sotsial'noy politiki* [Journal of Social Policy Research]. V. 7. № 3. Pp. 349–380.

6. Kak lyudyam s invalidnost'yu realizovyvat' svoi seksual'nyye potrebnosti? [How can people with disabilities fulfill their sexual needs?]. Electronic resource. Available from: <https://www.doccity.com/ru/seks-i-invalidnost/1149576/>
7. Klepikova A. (2012). Intimnaya zhizn' lyudey s invalidnost'yu: o preodolenii modeley [Intimate life of people with disabilities: about overcoming models]. Zhurnal issledovaniy sotsial'noy politiki [Journal of Social Policy Research]. 11(2). Pp. 284–288.
8. Romanov P., Yarskaya-Smirnova Ye.R. (2011). Telo i diskriminatsiya: invalidnost', gender i grazhdanstvo v postsovetском кино. Neprikosnovennyiy zapas [Body and discrimination: disability, gender and citizenship in post-Soviet cinema. Emergency ration]. Debaty o politike i kul'ture [Debate about politics and culture]. № 76. Pp. 84–91 [in Russian].
9. Fillips S. (2012). Invalidnost', maskulinnost' i seksual'nost' v postsovetской Ukraine [Disability, masculinity and sexuality in post-Soviet Ukraine]. Zhurnal issledovaniy sotsial'noy politiki [Journal of Social Policy Research]. V. 10. № 2. Pp. 235–258 [in Russian].
10. Yarskaya-Smirnova E. (2002). Stigma “invalidnoy” seksual'nosti. V poiskakh seksual'nosti : sb. statey [Stigma of “invalid” sexuality. In search of sexuality: a collection of articles]. Ed. Zdravomyslova i A. Temkina. SPb. : Dmitriy Bulanin. Pp. 223–244 [in Russian].
11. Yarskaya-Smirnova E., Dvoryanchikova I. (2004). “Zhila-byla malen'kaya devochka, kotoraya lyubila tantsevat' ...”. Semeynyye istorii invalidov-kolyasochnikov. Semeynyye uzy: modeli dlya sborki [“Once upon a time there was a little girl who loved to dance...”. Family stories of wheelchair users. Family Ties: Models to Build]. Moscow : Novoye literaturnoye obozreniye. Pp. 420–451 [in Russian].
12. Dune Tinashe M. (2013). Understanding Experiences of Sexuality with Cerebral Palsy through Sexual Script Theory. International Journal of Social Science Studies. Vol. 1. № 1. P. 1–12. DOI: 10.11114/ijsss.v1i1.6ю
13. Dougherty, M., Fridlund, B., Kautz, D. D., Mårtensson J., Mosack V. at all. (2013). Sexual Counseling for Individuals With Cardiovascular Disease and Their Partners: A Consensus Document From the American Heart Association and the ESC Council on Cardiovascular Nursing and Allied Professions (CCNAP) Circulation. P. 2076–2095. DOI: 10.1161/CIR.0b013e31829c2e53
14. Gilmour J., Clements B. (2002). “If You Want to Be Like Me, Train!”: The Contradictions of Soviet Masculinity. Russian Masculinities in History and Culture. Ed. B.E. Clements, R. Friedman, and D. Healey. Houndmills : Palgrave. Pp. 210–222.
15. Hrycak A. (2005). Coping with Chaos: Gender and Politics in a Fragmented State. Problems of Post-Communism. Vol. 52. № 5. P. 69–81.
16. Iarskaia-Smirnova E. Social Change and Self-Empowerment: Stories of Disabled People in Russia. Disability and the Life Course: Global Perspectives. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. P. 101–112.
17. Johnson, I., & Sigler, R. (2000). Forced sexual intercourse among intimates. Journal of Interpersonal Violence. 2000. 15(1). P. 95–108.
18. Lan-Ping, L., Chia-Feng, Y., Fang-Yu, K., Jia-Ling, W., & Jin-Ding, L. (2009). Sexual assault of people with disabilities: Results of a 2002–2007 national report in Taiwan. Research in Developmental Disabilities. V. 30. P. 969–975.
19. McRuer R., Mollow A., Durham, N.C. (2012). Sex and Disability. Duke University Press. 432 p.
20. Shakespeare T., Gillespie-Sells K., Davies D. (1996). The Sexual Politics of Disability: Untold Desires. London : Cassell.
21. Shuttleworth R. (2007). Introduction to Special Issue Critical Research and Policy Debates in Disability and Sexuality Studies. Sexuality Research & Social Policy Journal of NSRC. Vol. 4. № 1. Pp. 1–14.
22. Shuttleworth R., Sanders T. (2010). Sex and Disability: Politics, Identity and Access. Leeds : Disability Press.
23. Siebers T.A. (2008). Sexual Culture for Disabled People. Disability Theory. Ann Arbor: University of Michigan Press. Pp. 135–156.
24. Women With Disabilities: Disabled, Sexual, Reproductive (2017). Arrow for change. Vol. 23. № 3. 36 p.
25. WorldHealthOrganization. Sexualhealthanditslinkagestoreproductivehealth:anoperationalapproach(2017). URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/258738/9789241512886-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>